

TA'LIM VA TARBIYA PSIXOLOGIYASI: MOHIYATI, RIVOJLANISHI VA AMALIY AHAMIYATI**Raximberdiyeva Mehriniso Xosilbek qizi**

Ajiniyoz nomidagi NDPIning Pedagogika
fakulteti Psixologiya talim yonalishi 1-Z guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15762006>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya psixologiyasi tushunchasining ilmiy mohiyati, tarixiy shakllanishi, zamonaviy yondashuvlar va amaliyotdagi ahamiyati psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Yoshlarda shaxsiy fazilatlar, intellektual, ijtimoiy-emotsional rivojlanishni ta'minlashda psixologik yondashuvlarning roli, tarbiya samaradorligini oshirish omillari ham yoritiladi. Shuningdek, ta'lim va tarbiya o'rtasidagi bog'liqlik, bolalar va o'smirlarga individual yondashuvning ahamiyati ham muhim o'rin egallaydi.

Kalit so'zlar: ta'lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi, shaxs rivoji, emotsional intellekt, pedagogik yondashuvlar, psixologik muhit, tarbiyaviy jarayon, oila va maktab aloqasi.

Abstract. This article analyzes the scientific essence, historical formation, modern approaches, and practical significance of the concept of educational psychology from a psychological perspective. The role of psychological approaches in ensuring the development of personal qualities, intellectual, socio-emotional development of young people, factors of increasing the effectiveness of upbringing are also highlighted. An important place is also occupied by the connection between education and upbringing, the importance of an individual approach to children and adolescents.

Keywords: educational psychology, educational psychology, personality development, emotional intelligence, pedagogical approaches, psychological environment, educational process, family and school connection.

Аннотация. В данной статье с психологической точки зрения анализируется научная сущность понятия психологии обучения и воспитания, его историческое формирование, современные подходы и практическое значение. Также освещается роль психологических подходов в обеспечении личностных качеств, интеллектуального, социально-эмоционального развития молодежи, факторы повышения эффективности воспитания. Также важное место занимает взаимосвязь образования и воспитания, значение индивидуального подхода к детям и подросткам.

Ключевые слова: психология образования, психология воспитания, развитие личности, эмоциональный интеллект, педагогические подходы, психологическая среда, воспитательный процесс, связь семьи и школы.

Bugungi kunda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan islohotlar, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyot inson salohiyatini to'laqonli ochib berishga xizmat qiluvchi psixologik yondashuvlarga ehtiyojni oshirmoqda. Shu jihatdan, ta'lim va tarbiya psixologiyasi muhim nazariy-amaliy yo'nalish sifatida alohida e'tiborni talab etadi. Ushbu maqolada ta'lim va tarbiya psixologiyasining asosiy yo'nalishlari, ilmiy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim va tarbiya psixologiyasining mohiyati: Ta'lim psixologiyasi — bu o'quvchilarning bilish faoliyatini, o'qitish jarayonidagi psixik o'zgarishlarni va shaxsiy rivojlanishni o'rganuvchi psixologiya sohasi hisoblanadi. Tarbiya psixologiyasi esa shaxsning axloqiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qiladi. Ikkala yo'nalish ham bir-birini to'ldiruvchi va integrativ tarzda ishlaydi [1].

Tarixiy rivojlanish bosqichlari: Ta'lim va tarbiya psixologiyasi tarixan pedagogika fanidan ajralib chiqqan bo'lib, XIX–XX asrlarda mustaqil fan sifatida shakllandi. J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi, L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi g'oyalari hamda A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi ushbu sohaga chuqur ta'sir ko'rsatdi

Ta'lim va tarbiya — inson kamolotining asosiy ustunlari bo'lib, ular psixologik qonuniyatlar asosida amalga oshirilgandagina to'laqonli natijaga olib keladi. Shu bois hozirgi davrda ta'lim va tarbiya psixologiyasi mustaqil fan sifatida pedagogika, ijtimoiy psixologiya, va neyropsixologiya bilan uzviy aloqada rivojlanmoqda. Bu yo'nalish bola va o'smirlar, yoshlar shaxsining rivojlanish qonuniyatlarini, tarbiyaviy ta'sirning psixik mexanizmlarini chuqur o'rganadi [1]. Psixologik yondashuvga ko'ra, har bir inson o'ziga xos, takrorlanmas individual rivojlanish yo'liga ega. Shu bois, ta'lim jarayoni faqat bilim berishga emas, balki shaxsiy o'sishni ta'minlovchi omil sifatida qaraladi. Psixolog L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi bugungi kundagi ta'lim psixologiyasi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Unga ko'ra, bolaning rivojlanishi faqat mustaqil faoliyat orqali emas, balki ijtimoiy muhitdagi yordam bilan ham amalga oshadi [2]. Shuningdek, J. Piagetning bosqichli intellektual rivojlanish nazariyasi, A. Banduraning ijtimoiy o'rganish modeli va K. Rojersning gumanistik yondashuvlari ham tarbiya psixologiyasida keng qo'llaniladi [3]. Ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'liqligi : Ta'lim — bu aql-idrokni shakllantirish vositasi bo'lsa, tarbiya — insoniyatilikni, axloqiy mezonlarni, emotsional muvozanatni rivojlantirishdir. Har ikki jarayon psixologik muvofiqlikda olib borilgandagina shaxs rivoji to'laqonli bo'ladi. Yaqinda o'tkazilgan psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yuqori emotsional intellektga ega o'quvchilar o'z tengdoshlariga nisbatan ta'limda ham, ijtimoiy muhitda ham muvaffaqiyatliroq bo'lishadi [4].

Zamonaviy yondashuvlar va amaliyot: Hozirgi kundagi psixologik xizmatlarda quyidagi metodlar keng qo'llanilmoqda: Individual psixodiagnostika — bolaning psixik holatini, qobiliyat darajasini aniqlash [5];

Korreksion mashg'ulotlar — tarbiyada uchraydigan emotsional, ijtimoiy muammolarni bartaraf etish;

Integrativ yondashuvlar — kognitiv, ijtimoiy, emotsional rivojlanishni birlashtirish;

Oilaviy psixologik maslahatlar — oila-maktab aloqadorligini mustahkamlash.

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qituvchilar tomonidan bolaga shaxs sifatida yondashish, uning hissiy dunyosini tushunish, ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash pedagogik muvaffaqiyatni oshiradi. Bu borada gumanistik pedagogika prinsiplari muhim o'rin tutadi [6]. Tarbiyaviy jarayonda muhitning roli : Shaxs tarbiyasi faqat o'qituvchi yoki ota-onaning vazifasi emas, balki keng ijtimoiy muhitning natijasidir. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan qaralganda, sinfdagi o'zaro munosabatlar, tengdoshlar bilan aloqa, o'qituvchi shaxsining nufuzi va ota-onaning munosabati bolaning ichki dunyosiga kuchli ta'sir qiladi.

Ta'lim va tarbiya psixologiyasi har bir yosh davri uchun mos yondashuvlar ishlab chiqishni, shaxsning emotsional, ijtimoiy va intellektual rivojlanishini chuqur o'rganishni taqozo qiladi. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek:

“Agar biz farzandlarimizga yorug' kelajak berishni istasak, avvalo ularning tarbiyasiga e'tibor qaratishimiz kerak. Tarbiyasiz ta'lim — daraxtsizlikda sug'orilgan urug' kabidir”. Shu bois, zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimida psixologik yondashuvlar yetakchi o'rinni egallashi zarur. Bu esa yosh avlodning sog'lom, ongli, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

Psixologik yondashuvlar:

Ta'lim va tarbiya jarayonida quyidagi psixologik yondashuvlar keng qo'llaniladi:

Kognitiv yondashuv – bilimlarni qanday qabul qilish, qayta ishlash va saqlash jarayonlarini o'rganadi;

Bixevioristik yondashuv – tashqi rag'batlar va jazolar orqali xulqni boshqarish usullariga asoslanadi;

Gumanistik yondashuv – shaxsning ijobiy rivojlanishi, o'z-o'zini anglash va individuallikni tarbiyalashga urg'u beradi [3].

Shaxs rivojida tarbiyaning psixologik roli: Tarbiya faqat axloqiy fazilatlarni emas, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvi, hissiy-intellektual rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi.

A. Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi va K. Rojersning insonparvar yondashuvi asosida tarbiya jarayoniga individual yondashuv shakllanadi [4]. Amaliyotda qo'llanishi : Bugungi kunda maktabgacha ta'limdan boshlab, oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda psixologik xizmatlarning yo'lga qo'yilishi ta'lim va tarbiya psixologiyasining real hayotdagi o'rnini ko'rsatadi. Shu bilan birga, oilaviy tarbiya, inkluziv ta'lim, maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash kabi sohalarida bu psixologik yondashuvlar amaliy foyda bermoqda [5].

Xulosa o'rnida ta'lim va tarbiya psixologiyasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim fan sifatida qaralmoqda. Yoshlarga puxta bilim berish, ularning shaxsiy salohiyatini to'liq ochib berish, sog'lom ijtimoiy muhitda shakllanishida bu sohaning roli beqiyosdir.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Bola hayotiga jiddiy e'tibor berish — kelajak taraqqiyotining poydevorini qo'yish demakdir" [6].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupova Z.A. Pedagogik va yosh psixologiyasi. – Toshkent: TDPU, 2018.
2. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969.
3. Woolfolk A. Educational Psychology. – New York: Pearson, 2016.
4. Rogers C. Freedom to Learn. – Columbus: Charles Merrill, 1969.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – yangi taraqqiyot yo'li. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.